

SETO KULTUURI KAJASTUSI TARTU ÜLIKOOLI KEELE- JA FOLKLOORIUURIJATE VÄLITÖÖPÄEVIKUTES¹

Lili Kängsepp-Puun

Sissejuhatavat

Välitöö- ehk ekspeditsioonipäevikutest võib leida väga huvitavaid kajastusi seto kultuuri kohta. Välitööpäevikutesse pandi kirja uurimis- ja kogumisetkega seotud mõtteid ja kogemusi kronoloogiliselt ja samas vabamas vormis kui pärast ametlikus aruandes.

Artiklis käsitlen nelja Tartu ülikooliga seotud noore uurija, Arnold Kase, Veera Pino, Vladimir Timmo ja Mari Musta ülestähendusi Setomaa välitöödelt. Üks päevik kajastab 1927. aastat, ülejäänud kolm aastaid 1947–1950. Kirjutajad on olnud vanuses 22–29 aastat. Kolm autorit on välitööpäevikut pidades olnud alles üliõpilased, üks juba ülikooli lõpetanud noor teadlane. Kolmest autorist on saanud hilisemas elus tunnustatud teadlased. Veera Pino ja Vladimir Timmo on ise Setomaa juurtega ja valdavad emakeelena kohalikku keelt. Kahel teisel autoril ei ole isiklikku sidet Setomaaga eelnevalt olnud, ent vaadeldes seto kultuuri teatud distantsilt, märkavad nad tõiku, mis selle kultuuri sees kasvanutele alati silma ei torka.

Vaatlen lähemalt just seda, kuidas on autorid oma välitööpäevikus kirjeldanud kohalikku elu, rahvatraditsioone, rahva enda suhtumist oma traditsioonidesse, keelekasutust, aga ka suhtumist noorte uurijate töösse.

Arnold Kase välitööpäevik

Arnold Kask (1902–1994) on oma välitööpäeviku pealkirjastanud nõnda: „Päevikulisi märkmeid murdeuurimisreisult Setumaal“. Päevik on kirja pandud aastal 1927, seega ligi 20 aastat varem kui teised siin käsitluses

¹ Artikkel on valminud TÜ kursuse „Seto elulaad, elatusalad ja pärimuskultuur“ ise-
seisva tööna. Juhendas Elvi Nassar.

vaadeldavad välitööpäevikud. Tegemist on hilisema tuntud keeleteadlasega, kes käis toona Setomaal 25-aastase üliõpilasena. Murdeuurimisest saigi hiljem üks Arnold Kase teadustöö põhisuundi, murdekeele kogumisega alustas ta Andrus Saareste juhendamisel juba 1925 (Kasik 2002). Seega polnud Kask 1927. aasta kogumisretkel sugugi enam kogenematu üliõpilane, küll oli tal aga ikka veel raskusi seto keelest arusaamisega ning ta tõdes, et eriti naistest on väga raske aru saada. Kohalike meestega oli suhtlemine natuke lihtsam.

„Setu keelest arusaamine sünnitab esialgu raskusi. Eriti naiste kõnest on raske aru saada.“ (EMSUKA ESP0104: 1)

Nii peab välitöödel olija vajalikuks ise keeleharjutusi teha, et kohalikega nende omas keeles rääkida. Setode keeleoskuse kohta tõdeb autor, et naised oskavad vaid seto keelt, aga mehed kõnelevad ka vene keelt ja saavad hästi aru eesti keelest. Oma naiskeelejuhtide kohta kasutab autor sõnu *baaba*, *eit* või *ema*, mõeldes siin pereema. Meeste kohta kasutatav väljend on *vana-mees*. Tihti on keelejuhte nimetatud ka lihtsalt *objektideks*. (Vt EMSUKA ESP0104)

Autor puutub kokku üsna vaenuliku suhtumisega enda kui võõra suhtes. Inimesed on üsna umbusklikud ja ei taha eriti suhelda. Teda peetakse „eesti maakuulajaks, kes neile jälle tahab mingit protsessi kaela ajada“ (EMSUKA ESP0104: 4). Enamusele setodest on arusaamatu, mida autor üldse teeb ja miks peaks see tarvilik olema.

„Neile on arusaamatud mu ülesanded. Nende arvates on ju kõige loomulikum, et kui keegi siin hulgub kibedal töö ajal ja muud ei taha, kui keelt õppida ja juttu ajada, siis see arusaadavalt on siia saadetud seks, et teada saada, mis rahvas arvab valitsusest. Valitsusega pole aga rahvas kaugeltki rahul. Kõnelda seda ei tohi.“ (EMSUKA ESP0104: 10–11)

Samas leidub siiski inimesi, kes keeleuurijasse heatahtlikult suhtuvad. Nende näol on tegemist tavalisest rohkem maailma näinud ning suurema suhtlemiskogemusega inimestega, kes loomuosaselt hea meelega juttu ajavad. Põnevust tekitab keeleuurijal kaasas olev instrument, fonograaf, millega saab heli salvestada.

„Kuuldes oma kõnet fonograafist, satub vanamees hoogu ja kõneleb korraga kolm rulli täis.“ (EMSUKA ESP0104: 15–16)

Kokkuvõttes peab uurija täheldama, et *lugusid kõneleb setu heameelega, sõnavara küsitlemine on aga siin kaunis raske.*

Pühadega seoses paneb Kask tähele seto rahvariideid ja nende juurde kuuluvaid ehteid, mida kirjeldab nii (EMSUKA ESP0104: 8):

„Huvitavad ja ilusadki on Setu rahvariides naisterahvad. Rind neil aina sädeleb hõbedast ja kullast, tsaposkad rublalistest kuni viiekopikalisteni ripuvad kaelas. Näib, kui oleks see vaene rahvas kõik oma rikkuse rinnale asetanud.“

Et välitööd satuvad suviste kalendritähtpäevade ajale, leiavad kajastamist jaanipäeva ja peetripäeva kombed. Väga elav on kirjeldus sellest, misugune näeb välja jaanipäev. Jaanilaupäeval tehakse tuld ja lauldakse, aga jaanipäeval minnakse kirikusse ja laadale.

„Kogu Setumaa on liikvel. Tee veered täis Petserisse tõttavaid rahvariides Setu naiti ja Vene eiti. Maanteel kiire laadale kihutamine. Kihavad kõik teed. Suurim on aga elavus ja kirjavus Petseri linnas. Laadal kaubeldakse, petetakse, tingitakse, karjutakse. Kostab jooonute lallutamine ja kordniku hoiatav hääl. Siinsamas kõrval kirikus aga palutakse, lüüakse risti ette, suudeldakse maad ja kõigi pühade jalgu. Vagameelne ja usklik Setu rahvas põletab küünlaid pühade auks. On täidetud kõik kirikud, veel enam on aga täidetud kõrtsid venelastest ja setukestest.“ (EMSUKA ESP0104: 7–8)

Väga elav ja muljet avaldav on Kase kirjeldus sellest, kuidas peetripäeva laupäeval kogunevad külanoored küla taha peetritule äärde laulma.

„Äkki kostab tüdrukute hulgast kõva laul. Imestan, kuidas 5–6 inimest võivad nii tugevasti laulda, ja veel niisugusel madalal häälel. See laul tundub mingisuguse raiumisena, katkelise ja ühetoonilisena. Masinlikult avanevad korraga kõigi suud. Ümbritsevat vaikust katkestab tugev laulu heli. Ühetooniline on see laul, pea samal noodil kogu värss. Lõpeb järsku, mingi võõrakõlalise katkega. [...] Üks neiu laulab tasakesi sõnu ja jälle kostab ühetooniline fortissimo neidude kõrist. Algab jäsku ja lõpeb järsku. Ikka üks ja sama, ühetooniline. Üks siin ja kõigis külis. Omapärase, salalise

tunde jätab see. Näib, kui oleks see midagi kivinenut, automaatset. Samal ajal kohendavad poisid tuld. [...] Kaugele, teistesegi küladesse peab kostma laul, kaugele peab paistma ka tuli. [...] võetakse jõud kokku, et laulda võimalikult kõvasti, kaugele kostvalt. [...] Kord vaheldumisi, kord korraga kostuvad mõlema salga laulu helid. Ka karjalapsed on salka kogunenud, rukkisse pugenud, ja nüüd kostab äkki siitki samasugune laul, ainult veidi nõrgemalt.“ (EMSUKA ESP0104: 12–13)

Kask suudab oma kirjeldusega silme ette manada väga elava pildi, olles ka ise ilmselgelt toimuvast lummatud ning tunnistades, et seto laulu kuulmine tule ääres tekitab temas erilise tunde. Päevikus leidub teisi ilmekaid kirjeldusi toleaegse Setomaa olustiku kohta.

Arnold Kask kasutab oma välitööpäevikus väga head ja silmatorkavalt uuenduslikku eesti keelt, mis on tema kui tulevase keeleteadlase puhul vägagi mõistetav.

Veera Pino välitööpäevik

Täpselt 20 aastat Arnold Kasest hiljem kirjutab oma välitööde päevikut tulevane rahvaluuleteadlane Veera Pino (1925–2015), olles siis 22-aastane tudeng. Ülikooli lõpetab ta aasta hiljem eesti filoloogina. Temastki sai tuntud teadlane ja tedagi õnnistati pika ja toimeka eluga nagu Arnold Kaskegi.

Veera Pino oli pärit Setomaalt, käis seega välitöödel oma kodukandis ning kogus materjali enamasti oma tuttavate ja sugulaste juures. Seetõttu ei saanud tema puhul kõne alla tulla sellist võõristamist ega umbusku nagu juhtus võõraste välitöödel käijatega. Ent Pinolgi ei õnnestu alati oma keelejuhte uurijale vajalikke asju rääkima panna. Tihti tuleb uurijal ise majapidamistöodel kaasa aidata, et oma küsitletavatelt midagi kuulda ja teada saada. Materjali kogunud paistab ta olevat just vanemate naiste käest, nimetades neid *vanakesteks* või *eitedeks*.

Huvitavat materjali leidub Veera Pino päevikus ka eluolu kohta. Nõnda näiteks kirjeldab ta Tonja küla:

„Oma asukohalt on see kaluriküla õieti kolgas sõna otseses mõttes. Lähikonnas puuduvad suuremad maanteed, liiklus on hõre, inimeste silmaring kitsas. Kuid ometi – valitsevat rahu, staatilisust, monotoonsust ja igavust

märkab vaid suurilmast tulnu. Siinsed inimesed, õieti siiski vanem generatsioon ei märka seda.“ (EMSUKA KKIP0023: 4)

Päeviku autor kirjutab sageli erinevustest vanemate ja nooremate inimeste vahel, nimetades vanemaid inimesi vanameelseteks, kes on kõik *esivanemate rangete traditsioonide austajad* (EMSUKA KKIP0023: 5). Ta tõdeb (*ibid.*), et *siin on ikka elatud vaikselt, peetud isaisade kombeid ja pruuki pühaks, kardetud kurja ja palutud jumalat*. Pino näeb, et vanemad inimesed on väga häiritud, kui nooremad enam vanu kombeid ei austa ega nende järgi talita:

„[...] Sest lõppeks kuidas saabki sellega leppida, „tüttriku^k ka kãvã^h hiüsõ^k kui kuhilikku^p pãh, rãtti alt vãlãh. [...] kas vanast nã õl.““ (EMSUKA KKIP0023: 6)

Samas paneb ta tähele, et tegelikult vähehaaval siiski harjutakse, koguni lepitakse nende „raiskulãinud“ noortega, kuid oma harjumusi vanad noorte pärast ei muuda (*ibid.*).

Ka Pino teeb oma päevikus juttu rahvarõivastest, kirjeldades eriti just seda, kes neid kannavad. Üle 40 aasta vanad naised kannavad neid igapäevaselt, aga vanemate meeste puhul on rahvariiete kandmine juba haruldasem (EMSUKA KKIP0023: 6–7). Vanemate meeste kohta tarvitab Pino oma päevikus sõna *vanataat* ja kirjeldab mehi, kes kannavad põlvini särki, mis on keskest võõtatud.

Nooremate inimeste kohta kirjutab Pino, et need on hoopis teistmoodi, on koolis käinud ja ärksamad (EMSUKA KKIP0023: 7). Siin kostub välja ka ehk väikest hinnangut. Natuke ironiat võib leida tähelepanekus, et nooremad tellivad küll ajalehti, aga loevad neid vähe (*ibid.*). Nooremad, vastupidi vanematele, teavad ka kodumaa suuremate linnade nimesid. Siin võib tekkida küsimus, et kas kodumaa all on mõeldud Eestit või toonast ametlikku „suurt kodumaad“ NSVL-i. Nähtavasti siiski Eestimaad. Midagi väga ideoloogilist välitööpäeviku kirjutaja tekstis küll leida pole. Keerulisematest poliitilistest teemadest küllap lihtsalt ei kirjutatud.

Üldiselt tõdeb Pino, et inimeste teadmised maailma kohta on võrreldes varasema olukorraga „avardunud kolossaalselt“ (EMSUKA KKIP0023: 7). Erinevusi näeb ta aga meeste ja naiste vahel. Naiste maailm piirdus maksimaalselt Petseri ja Pihkvaga. Petseri laadapäeva külastamine on väga

levinud, polnud see ju ka kaugel. Iga jumalakartliku ristiinimese soov oli aga vähemalt kord elus ristikäiguga Pihkvas käia (*ibid.*). Pino hinnangul (*ibid.*: 8) on meeste maailm avaram ja nemad on rohkem ringi käinud. Hingemaad oli vähe ja seegi väheviljakas: *tuiskliiv, vaata, et seeme läheb kevadel tuulega minema (ibid.)*, seega tuli meesterahvastel teenistust mujalt leida ja seto mehed olid tuntud *potisetude* ja *kaltsusetudena*. Päevikus selgitatakse, et tegemist oli sisuliselt rändkaupmehe ametiga, mida pärandati tihti isalt pojale ja sealt edasi pojapojale. Algselt küll häda sunnil, ent sellest võis saada ka harjumus: „Sai näha võõraid kohti, mitmesuguseid inimesi ja oli võimalus rikastudagi“ (*ibid.*).

Pino näeb toimumas suuri muutusi ja tõdeb (EMSUKA KKIP0023: 9) kõige positiivse kõrval natuke nukramalt, et linnakultuur hävitab mineviku traditsiooni.

Päevikus on juttu ka haridusest. Üle 40 aasta vanad naisterahvad on kõik kirjaoskamatud ja isegi 35- kuni 40-aastaste naiste seas leidub üsna palju neid, kes lugeda ei oska (EMSUKA KKIP0023: 9). Meeste seas on kirjaoskamatus vähem. Nooremad inimesed on kirjaoskajad ja ebausk pole nende seas nii levinud.

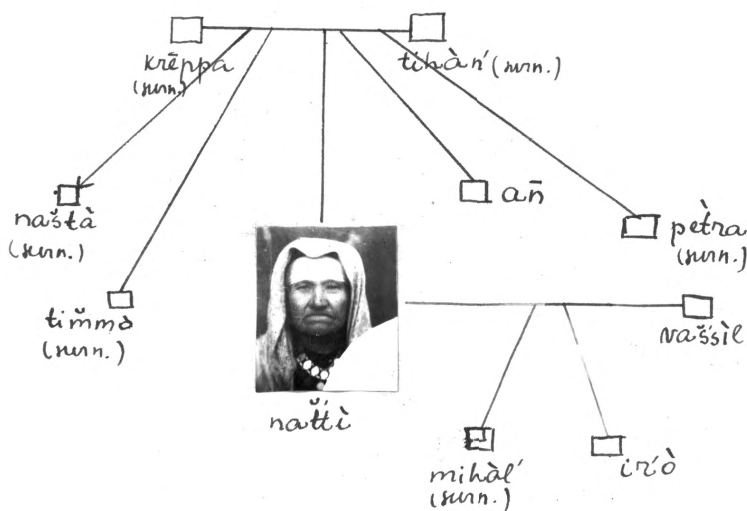
„Kord ainuvõimu omanud ebausk on olulistest joontes noorema põlve poolt juba troonilt tõugatud. Kuid on veel ometi säilinud suurel arvul igasuguseid kombeid ja kombekesi, mis on õieti rudimendid kunagi võimutsenud ebauskust.“ (EMSUKA KKIP0023: 10)

Kohalikku elu on väga sügavalt mõjutanud religioon. Just paljud vanemad naised on väga usklikud ja jumalakartlikud. Seda mainib Pino ka oma keelejuhtide kohta, nentides, et religioon on kindlasti ka keelekasutust mõjutanud (EMSUKA KKIP0023: 11). Näiteks on üks Pino keelejuhte terve elu vältinud teatud sõnade, nagu näiteks *kurat* või *põrgu* vms, kasutamist ning isegi sellist sõna nagu *halb*. Samas on vanakese keel ka ilma nende vägisõnadeta Pino hinnangul veel *küllalt mahlakas ja varjundirohke (ibid.: 11–12)*.

Pino kirjutab ka rahvalaulust, kahjatsedes, et vana rahvalaulutraditsioon on kadumas:

„[...] meloodiline setu rahvalaul hakkab õieti juba raugema. Vähesed noored inimesed oskavad vana rahvalaulu veel laitmatult. [...] traditsiooniline stereotüüpiline rahvalaul on praktiliselt juba minevikus. [...] Seejärest tuleb siin vist veel päästa, mida päästa saab.“ (EMSUKA KKIP0023: 10–11)

Pino on välitöödel pööranud tähelepanu ka seto eesnimedele, kirjutades ristinimede kõrvalde alatasa ka setokeelsed nimemugandid. Nõnda on ka keelejuhi sugupuu joonisel (vt joonis 1) kirjast argielus kasutatavad inimeste nimed.

Joonis 1. Veera Pino keelejuhi Natalia Niidu sugupuu². (EMSUKA KKIP0023: 16)

Pino on küsitlenud ka matusekõmmete kohta. Tõdetakse aga, et palju on vanast kaduma läinud ja vahel on alles küll traditsioon, aga pole enam teada, miks midagi just sel moel tehakse. On palju kombeid, mille tagapõhi on juba tundmatu. Samas nendib Pino, et ka tema kaasajal on tegemist veel väga rikkaliku rituaaliga: „[...] surnumatmine on veel praeguselgi kujul väike teatrietendus omaette.“ (EMSUKA KKIP0023: 26–27)

² Natalia on kuulsa seto rahvalauliku Ann Vabarna õde.

Matusteks tuli eluajal kindlasti valmistuda ja endale kombe järgi suririietus muretseda. Naisterahval pidi ka põll kindlasti olemas olema. Korraliku põlle puudumine on tõsiseks probleemiks ka ühele Pino keelejuhtidest (EMSUKA KKIP0023: 23). Tasuks hea koostöö eest lubab Pino talle põlle muretseda, kui rikkaks saab ...

Nagu Kasel, on Pinolgi raske kohalike seas kogumistööd õigustada, sest pole see ju kohalike jaoks mingi töö. Välitööd katkevad sageli, oma kodus tuleb samuti suvistel töödel käed külge panna, olgu heinategu või rukkilõikus. Maatööoskustest on aga kasu ka keelejuhtide usalduse võitmisel:

„Olen kj. juures soosingus, sest olen ära teinud hulga tööd. Olen nimelt linakitkumisel agaralt kaasa löönud. Tasuks lubab ta mul nüüd end rohkem piinata.“ (EMSUKA KKIP0023: 22)

Vladimir Timmo välitööpäevikud

Samamoodi seto päritolu nagu Veera Pino on ka Vladimir Timmo. Temalt vaatlesin ma kahte välitööpäevikut peakirjadega „Märkmeid kohanime kogumisest Meremäe vallas 1949. a. suvel“ (EMSUKA KKIP0067) ja „Muljeid murdekogumisest Meremäe vallas 1950. a. suvel“ (EMSUKA KKIP0082). Välitööpäevikud on ta kirjutanud üliõpilasena õppetöö raames, kusjuures üheks tema juhendajaks on olnud Arnold Kask, kes – nagu eelpool kirjutatud – ka ise juba tudengipõlves Setomaal kogumisretkedel käis.

Vladimir Timmo kaitses 1951. aastal Tartu ülikoolis diplomitöö teemal „Meremäe murrak“, töötas seejärel Tallinnas kirjastuses, toimetades põhiliselt kooliõpikuid. 1950. aastatel kirjutas ta raamatu „Valgus maa kohal“, mis aga tema venna Timmo Lembitu sõnul ei meeldinud Stalini-aegsetele võimudele (Kauksi 2019: 9): „[...] veli kattõ ütäl üül ar’ Talinast. Perräotsmisi pääle tull’ aamõtlik tiadõh 60ndätel, õt Alma-Atah jäi rongi ala. Kiä tiid, mis tegelikult juhtu.“

Nagu Veera Pinogi, käsitleb Timmo erinevusi meeste ja naiste vahel ja tõdeb samamoodi, et mehed on uuele altimad kui naised. Mehed ei kannu tema tähelepanekut mööda aastal 1949 rahvarõivaid enam üldse (EMSUKA KKIP0067: 17). Erinevust on märgata ka suhtumises kommetesse ja ebausk. Vladimir Timmo sõnul elavad aga naised tihti veel salapärases maa-

ilmas, „kus haigusi arstitakse sõnadega ja ennustatakse elujuhtumeid kaartide abil“ (EMSUKA KKIP0082: 5–6).

Timmo rõhutab, et Setomaa on oma „traditsiooniliste rahvakommete ja lopsaka keele poolest diametraalselt vastupidine teistele maakohtadele“ (EMSUKA KKIP0082: 1–2). Autori suhtumine on sellese ühtpidi positiivne – „siin võib silm meelsati puhata nägusatel rahvarõivastel, nautida vööde ja tanude kaunikirjalisust“ (*ibid.*), aga tal ei näi ka midagi nn progressi vastu olevat. Nõnda nendib ta, et võidab uus, kuigi vanem põlvkond kindlasti oma traditsioonidest ei loobu. Nagu Pinogi, näeb Timmo siin suuri erinevusi põlvkonna lõikes. Traditsioonidest kinni pidav vana ja „trüki-sõnast ja uutest eluviisidest haaratud põlvkond seisavad kõrvuti. Vana ei taha oma eelarvamustest lahti öelda, uus aga ei taha enam vanast midagi kuulda“ (*ibid.*: 3). Seda lõhet näeb ka Timmo just rahvarõivaste kandmise osas. Vanad naised kannavad eranditult rahvarõivaid, noored aga mitte: „ükski ei ehi enam end pikkade seelikute ja kirevate tanudega“ (*ibid.*). Noored tahavad uut, aga nagu Vladimir Timmo nendib, on vanematel inimestel samas suur autoriteet ja sõnaõigus.

Timmo paneb tähele ka keelekasutust, kirjutades oma päevikus suhtumisest kirjakeelde ja kohalikku keelde ning kirjeldab nende kasutamist argipäevas (EMSUKA KKIP0067: 3–4): „siin peetakse kirjakeeles kõnelemist võõrastavaks ja ülbeks tooniks.“ Kirjakeelt ei kasuta keegi. Kardetakse nähtavasti halvaks panu, aga kirjakeele kasutamiseks pole ka mingit vajadust. Et rahvaga kontakti saada, tuleb ka Timmol endal seto keelt kasutada. Olles seto taustaga, ei ole see talle raske, aga nagu ta päevikus tunnistab, pidi temagi enne kogumisretke küll kõvasti meelde tuletama ja harjutama, sest keel oli Tartus õppides juba rooste läinud (*ibid.*).

Siin näeb Timmo taas põlvkondade erinevusi. Kui täiskasvanud kasutavad ja oskavad vaid murdekeelt, siis koolinoortega on teisiti. Kooliõpilased räägivad koolitunnis kirjakeelt, vahetunnis ja kodus aga täiesti murret. Timmo tõdeb (EMSUKA KKIP0082: 6–7), et noored on kõik kakskeelsed. Kirjalik asjaajamine toimub korrektses kirjakeeles. Päeviku kirjutaja paneb tähele, et noorte puhul on nõndaviisi, et võõrale vastavad nad kirjakeeles, häbenedes oma murret.

Timmo paneb tähele, et seoses ühiskondlike olude muutumisega (kollektiviseerimine) tuleb juurde uut sõnavara. Neid uusi sõnu ja mõisteid

kasutavad ka vanemad inimesed. Need sõnad muudetakse aga suupärasemaks ehk murdepärasemaks (EMSUKA KKIP0067: 15; EMSUKA KKIP0082: 7–8).

1949. aasta kogumisretkel kogub Timmo kohanimedid ja kirjeldab oma päevikus Setomaa talunimedede süsteemi (EMSUKA KKIP0067: 9–11). Talude ametlikke nimesid ei kasuta keegi, nimetamine käib argikeeles ikka vanade traditsioonide järgi. Kogu talus elavat rahvast kutsutakse pereisa eesnime järgi. Kui peremees on Miti, siis Miti talu ja elanikud *Miti naa?* 'Miti omad'. Miti on muidugi rahvapärane nimetus, passi järgi on mehel hoopis teine nimi.

Timmo paneb tähele, et võrreldes seto küladega on venelastega asustatud külades teada väga vähe ümbruskonna kohanimedid (EMSUKA KKIP0067: 19–20). Näiteks Meremäel, mis sellel ajal on veel vene küla, ei oska kohalikud talle eriti kohanimedid nimetada. Autor märkab, et venelased ei kutsu talusid mitte isa eesnime, vaid perekonnanime järgi.

Timmo kirjutab ka sellest, mis võtteid ta kasutab, et inimestega jutule saada ning oma uurimistöö jaoks vajalikku informatsiooni koguda (EMSUKA KKIP0067: 4). Väga oluline on inimestega neid huvitavatel teemadel rääkida. Näiteks vanemate meestega kõneleb ta tihti põllutöö teemadel. Kõige selle juures tõstab autor esile rahvakeele lopsakust vastandades seda *grammatilisele kirjakeelele* (EMSUKA KKIP0082: 14). „Ei mingit kindlat järjekorda lauses, kõik sõnad on allutatud ühele eesmärgile – teha jutt huvitavaks ja arusaadavaks. Sõnad, mida tahetakse eriti rõhutada, tuuakse esiplaanile: karksi ma manò, vette hüppäs nicù välk.“ (*ibid.*) Timmo tõdeb, et vahel on raske seda kirjagi panna.

Timmosse kui noorde üliõpilasse suhtutakse üldiselt hästi, eriti näitasid oma sümpaatiat tema suhtes üles kohalikud külanaised: „Lahked olid need külaeided. Pistsid mulle tihti piruka või õuna pihku, lausudes lohutavalt: „vefta noh, / kost sakki? saat“ (EMSUKA KKIP0082: 15). Timmo hinnangul aitas tal kohalikega kontakti saavutada kindlasti see, et ta rääkis rahvaga sama keelt, oli samast kandist pärit ning tema vanemadki enamikule teada ja tunda (vt nt EMSUKA KKIP0067: 7). Selles suhtes on tema kogetu hoopis teistsugune kui Arnold Kasel, kes pidi oma kogumis- ja uurimisretkel pidevalt kohalike võõristuse ja umbusuga silmitsi seisma.

Timmo kirjeldab oma tegevust ladiusas ja mahlakas keeles, andes samas mitmekülgse pildi 1949–1950 Meremäe kandi olustikust, rahvatraditsioonidest ning keelekasutusest.

Mari Musta välitööpäevik

Mari Must (1920 –2008) oli eesti keeleteadlane, kelle põhiliseks uurimisalaks olid eesti murded. Olles ise Tartus kooliõpetaja peres sündinud, oli ta ema pärit Põhja-Tartumaalt ja isa Mõniste ja Hargla kandist, seega küll Lõuna-Eestist, aga mitte Setomaalt. Teda oli õnnistatud pika eluea ning viljaka teadlaskarjääriga. (Vt lähemalt Pajupuu 2008)

Selles kirjatöös käsitletavat välitööpäevikut „Päevik Setu ekspeditsioonilt“ (EMSUKA KKIP0043) kirjutades oli Mari Must 29 aastat vana ning oli juba teist aastat Keele ja Kirjanduse Instituudi keeleuurimise sektori teadur. Sel ajal kirjutas ta oma kandidaadiväitekirja teemal „Vene-eesti suhete kajastumine lõunaeesti murrete sõnavaras“, mille ta kaitses edukalt 1954. aastal (Pajupuu 2008: 318).

Käsikirjalise päeviku puhul torkab esmalt silma ülimalt korralik käekiri. Päeviku illustreerimiseks on kasutatud hulgaliselt fotosid ja lisatud on ka tema enda joonistatud kaart välitööde piirkonnast. Keelekasutus päevikus on väga korrektne ja mõjub ehk pisut ametlikumalt kui teistel autoritel.

Sellestki päevikust leiab palju teavet, kirjeldusi ja mõtteid kohaliku elu kohta. Näiteks kirjeldatakse kohe päeviku alguses kohalikku kirmaskit, kuhu Tartust tulnud delegatsiooni liikmed juba esimesel õhtul sattusid.

„Piki porist külavaheteed kõnniskles edasi-tagasi mitusada inimest, noored uhkeldades üksteisest ilusamate ja moodsamate rõivastega, vanad naised demonstreerides oma kauneid kirjatud setu rahvariideid.“ (EMSUKA KKIP0043: 3)

Nagu Pino ja Timmo päevikutes, nii on ka siin teemaks noorema ja vanema generatsiooni erinevused.

Sarnaselt Arnold Kasele jätab ka Mari Mustale sügava mulje esmakordne seto laulu kuulmine. Päevikus on seda esmamuljet kirjeldatud nõnda: algul ei taju melodiat ega taipa ühtki sõna, alles hiljem hakkad aru saama laulu mõttest, selle ülesehitusest ning esitamise tehnikast (EMSUKA KKIP0043: 4). Veera Pino ja Vladimir Timmo päevikus midagi sellist ei kohta – kuivõrd mõlemad olid ise seto juurtega ja seto laulu juba hällist saati kuulnud, ei tekitanud see neis imestust. See oli neile lihtsalt liialt tuttav.

Mari Must kirjeldab veel üht tahku seto kultuuris, millest kohalikku päritolu uurijad juttu ei tee, nimelt alkoholi tarbimist. Ehk ei jätkunud „kohalikel“ uurijatel ka seda nn võõrast pilku, olles Setomaal selle kultuuritahuga harjunud. Arnold Kask mainib alkoholi, ent selle nurga alt, et keelejuhid eelistasid tihti tasu saamist alkoholis, mitte *rahapaberiga*. Mari Must paneb aga pidude puhul tähele, et paljud naised on üsna purjus (EMSUKA KKIP0043: 4).

Mari Mustalgi on algul raskusi seto keele mõistmisega, seetõttu valis ta esimeseks keelejuhiks noorema inimese, 25-aastase Veera Tammiku, et oleks keelega lihtsam harjuda (EMSUKA KKIP0043: 6). Must saab temalt üsna palju huvitavat materjali kirmaskite ja *kulanjate* pidamise kohta, ent paneb tähele, et noore keelejuhi keel on siiski juba tugevate ühiskeele mõjudega (näiteks puudusid selles helilised klusiilid, mis on olemas vanemate naiste keeles).

Rahvalaulude ja keelematerjali kogumise käigus puututakse paratamatult kokku igapäevase eluga ja saadakse teadmisi näiteks ka toidukultuurist. Mõni seik paneb Musta ka imestama: „Toodi meile maitsta sõira ja suur peotäis (!) kohupiima ning võid.“ (EMSUKA KKIP0043: 11)

Mari Must paneb tähele, et need rahvalaulikud, kelle laule on juba varem üles kirjutatud, tunnevad end tihti üsna iseteadlikult ja ennast väärtustavalt ning kasutavad Tartust tulnud uurijatega rääkides rohkem kirjakeele sõnu kui teised kohalikud. Autoril on võimalus kohtuda ka kuulsa lauluema Taarka endaga. Mari Must kirjeldab teda kui väga lõbusat ja humoorikat *baabat*, kellelt saab kuulda mitmeid väga huvitavaid laulumänge. Lauluema jätab talle sügava mulje. Must ei väsi rõhutamast Taarka erakordsust. Veel vanas easki on laulik täis nooruslikku energiat ja särtsu ning on suutnud mällu talletada kõik vanaaegsed itkud ja laulud. Autor nimetab teda tõeliseks laulikuks. (EMSUKA KKIP0043: 13–14) Mõni päev hiljem selgub aga, et näiteks surnuitke Taarka Tarolt siiski kirja panna ei saa: „[...] lapsed hakkasid keelama ja ta ise ütles ka, et seda võib laulda ainult surnule.“ (EMSUKA KKIP0043: 18)

Kuulsatest rahvalaulikutest külastab Must ka Anne Vabarnat: „[...] Nüüd siis nägin minagi seda meie teenelist rahvalaulikut, kuulsat setu lauluema, kes on käinud oma lauludega Soomes ja Moskvas.“ (EMSUKA KKIP0043: 46). Must tõdeb ka, et Anna Vabarna kuulsus ja tunnustus tekitab külas probleeme – nimelt varjutab tunnustatud lauluema tuntus kõik

teised. Anna kooris laulavad ta tütre ja lähemad sugulased. Teistel ei ole laulmisega asja. Ekspeditsiooni liikmed tahaks aga kuulata ka teisi ja nähtavasti tahaks teisedki naised laulda, näidata vanu seto mänge ning tantse. Kui Tartust tulnud uurijad aga teisi kuulaks, siis solvaks see Anna Vabarnat. Must möönab küll ka samas, et tunnustatud lauluema ongi teistest peajagu üle. (EMSUKA KKIP0043: 46–47)

Must kirjeldab setosid kokkuvõttes kui väga sõbralikke, lahkeid ja jutu-kaid inimesi. Ainestiku puudus setode juures kogumistööd ei takista:

„Eriti kerge on vist laule koguda, sest setud on peamiselt tundeinimesed. Laulu kuuldes jätavad nad kõik talitused ja kui neid on juba kord laulma saadud, siis laulavad nad tundide kaupa.“ (EMSUKA KKIP0043: 26)

Must võrdleb setosid põhjaeestlastega ja leiab, et põhjapoolsematele eestlastele omast tuimust ja umbusaldust siin ei kohta. Setod on Mari Musta arvates lõbus ja särtsakas rahvas.

Must kirjutab, et setodele meeldib väga pildistamine ja selleks, et pildi peale saada, ollakse hea meelega nõus laulma või mõnda huvitavat lugu jutustama (EMSUKA KKIP0043: 4). Arnold Kask tõdes juba 1927. aasta välitööpäevikus, et setodele meeldib väga nende jäädvustamine – nii helis kui ka pildis. Samasuguseks imemasinaks nagu fotoaparaat osutus ka Musta hinnangul fonograaf (EMSUKA KKIP0043: 9). Tartu ekspeditsiooni liikmetel kaasas olev magnetofon tekitab kohaliku rahva seas tõsist elevust. Samas selgub küll ka, et magnetofoni käivitudes hakkavad mõned muidu lopsakat seto keelt rääkivad inimesed *peenutsema* ja rohkem kirjakeelt ehk *linnakeelt* kasutama.

Keelekasutusest on Musta välitööpäevikus mõistagi märkmeid mitmel pool. Näiteks on ta täheldanud, et seto külades vastu Pihkvat, kus on ümberringi juba väga palju vene külasid, on setodel häädusbaasis väga palju vene mõjusid. Sõna alguses esinevad sageli helilised klusiilid, näiteks sõna *pääle* asemel öeldakse *bälè* (EMSUKA KKIP0043: 40). Ootuspäraselt on just vanematel inimestel rikkalik sõnavara. Samas tõdeb Mari Must, et vahepeal võib ka noorematel meestel olla väga hea ja mahlakas rahvakeel. Pihkvale lähemates külades oskavad setod laulda peale omade lugude ka eesti ja vene laule.

Mari Musta päevik on väga süsteemne ja põhjalik, sisaldades üsna täpseid tähelepanekuid ka keelekasutuse foneetilisest poolest. Nagu eelpool

kirjeldatud päevikutes, on ka Mustal leidnud käsitlemist sellised teemad, nagu rahvakultuuri ilmingud, rahvariided, rahvalaul ja eluolu üldiselt.

Kokkuvõtteks

Välitööpäevikud on tänuväärne materjal, kust võib leida väga palju huvitavat omaaegse eluolu kohta Setomaal. Päevikutes on palju informatsiooni rahvatraditsioonide ja kommete kohta ning rahva suhtumise kohta oma pärandisse. Ja lõppkokkuvõttes on neid päevikuid tänu elavale ja mahlakale keelele ka lihtsalt huvitav ja nauditav lugeda – need kõik vääriksid tervikuna trükis avaldamist.

Kasutatud allikad

- EMSUKA ESP0104. Kask, Arnold.** Päevikulisi märkmeid murdeuurimisreisult Setumaal suvel 1927. <http://emsuka.eki.ee/view/book/225/0>.
- EMSUKA KKIP0023. Pino, Veera.** Murdepäevik. Setumaa 1947. Vaadatud <http://emsuka.eki.ee/view/book/396/0>.
- EMSUKA KKIP0043. Must, Mari.** Päevik Setu ekspeditsioonilt. 1949. Vaadatud <http://emsuka.eki.ee/view/book/398/0>.
- EMSUKA KKIP0067. Timmo, Vladimir.** Märkmeid kohanimede kogumisest Meremäe vallas 1949. a. suvel. Vaadatud <http://emsuka.eki.ee/view/book/399/0>.
- EMSUKA KKIP0082. Timmo, Vladimir.** Muljeid murdekogumisest Meremäe vallas 1950. a. suvel. Vaadatud <http://emsuka.eki.ee/view/book/400/0>.
- Kauksi Ülle 2019.** Timmo Lembit 88. – Setumaa, veebruar, nr 2 (351), 9.
- Kasik, Reet 2002.** Püsimisest ja muutumisest. Arnold Kask 100. – Keel ja Kirjandus 8, 584–586.
- Pajupuu, Hille 2008.** Mari Must. 11. XI 1920–20. II 2008. – Keel ja Kirjandus 4, 318–319.

Lili Kängsepp-Puun: Reflections on Seto culture in the fieldwork diaries of linguists and folklorists at the University of Tartu

The article deals with the reflections on Seto culture in the diaries of four young linguists and folklorists Arnold Kask, Veera Pino, Vladimir Timmo and Mari Must, associated with the University of Tartu. The earliest of

these dates from 1927 (Arnold Kask), the others from 1947–1950. The thoughts and experiences related to the research and collecting expeditions were recorded chronologically in the fieldwork diaries, and in a freer form than in the subsequent official reports. The article takes a closer look at how the authors have described local life, folk traditions, language use, and the attitude of the Seto people themselves towards their own traditions and the work of the young researchers.

Lili Kängsepp-Puun: Seto kultuuri kajastuisi Tarto ülikooli keele- ja folklooriuurjidõ välätõie päivikin

Artiklin kaias seto kultuuri kajastuisi nelä Tarto ülikooliga kõüdedü noorõ keele- ja rahvaluulõuurja, Kasõ Arnoldi, Pino Veera, Timmo Vladimiri ja Musta Mari Setomaa välätõie päivikin. Kõgõ vanõmb noist om peri aastagast 1927 (Arnold Kask), tõõsõq aastist 1947–1950. Uurmis- ja korjamiskäügiga kõüdedüq mõttõq ja läbielämiseq pantiq välätüüpäivikihe kirjä aojärekõrran ja samal aol vabamban vormin ku perän ammõtligun aroandõn. Artiklin kaias lähkümbähe tuud, kuis ommaq kirotajaq umin pääväraamatin seletänüq tuu ao ello, rahvakombit, keelepruukmist, a ka seto rahva hindä arvamiisi nii ummi kombidõ ku ka nuuri uurjidõ tüü kotsilõ.